

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Word nu lid van de Historische kring Ubbega!

Een uitgave van de historische kring Ubbega

oude dijken bij Adorp
de deur van de kerk
wat doet de Historische Kring?

1e jaargang nr 1

april 2013

Redactioneel

Voor u ligt het *eerste* nummer van **DIEPGANG**, de eigen periodiek van onze Historische Kring! Na een lange aanloop - zullen we wél of toch maar niet - staat de redactie voor de spannende taak de komende twee jaar in totaal zes nummers te vullen met interessante artikelen, weetjes en feiten. Eind 2014 zullen we samen met de leden de balans opmaken of de uitgave aan een behoefte heeft voldaan én of we in staat zijn elk jaar voor drie boeiende nummers te zorgen. Maar tot dan: veel leesplezier met **DIEPGANG**!

We combineren deze uitgave met een ledenwerfactie: alle huisadressen van onze dorpen krijgen een exemplaar van **DIEPGANG** in de bus, ter kennismaking met de Historische Kring Ubbega. Via het aanmeldingsformulier kunt u zich aanmelden voor het lidmaatschap van de Historische Kring (zie verder het Colofon, op de laatste pagina); als lid krijgt u **DIEPGANG** gratis.

Een wandel- en fietsboekje verschenen

Eén van de doelstellingen van de Historische Kring Ubbega is het doen verschijnen van publikaties. De laatste uitgave (in 2010) was het boek *Tussen Toen en Nu*. In dit lijvige boekwerk van meer dan 260 pagina's wordt de geschiedenis van de voormalige gemeente Adorp beschreven, o.a. met veel (oude) foto's. Er zijn inmiddels meer dan 1000 exemplaren van het boek verkocht. Onlangs is er een aanvulling op dit boekwerk verschenen.

Greetje Groen stelde een aantal wandelingen en een fietstocht samen die voeren door de dorpen Adorp, Sauwerd, Wetsinge en het omringende landschap. Het wandel- en fietsboekje is geplastificeerd, van een ringband voorzien en rijk geïllustreerd. Het boekje geeft veel historische informatie over de bewoning van onze dorpen. In de tekst wordt vaak verwezen naar het boek *Tussen Toen en Nu*. Het boekje is inmiddels gratis verspreid onder onze leden. Voor niet-leden is de prijs 7.50 euro. Er zijn nog enkele exemplaren te koop bij de verkooppunten (o.a. Attent in Sauwerd en 't Witte Hoes in Adorp).

Komende activiteiten

We organiseren op 11 april a.s. de eerstvolgende lezing: "**De Wetsingersluis**" door **Reina de Lange** uit Sauwerd. De lezing wordt gehouden in Ubbegaheem, Sauwerd, en begint om 20.00 uur. Voorafgaand aan de lezing houden we een korte jaarvergadering voor leden (aanvang 19.30 uur).

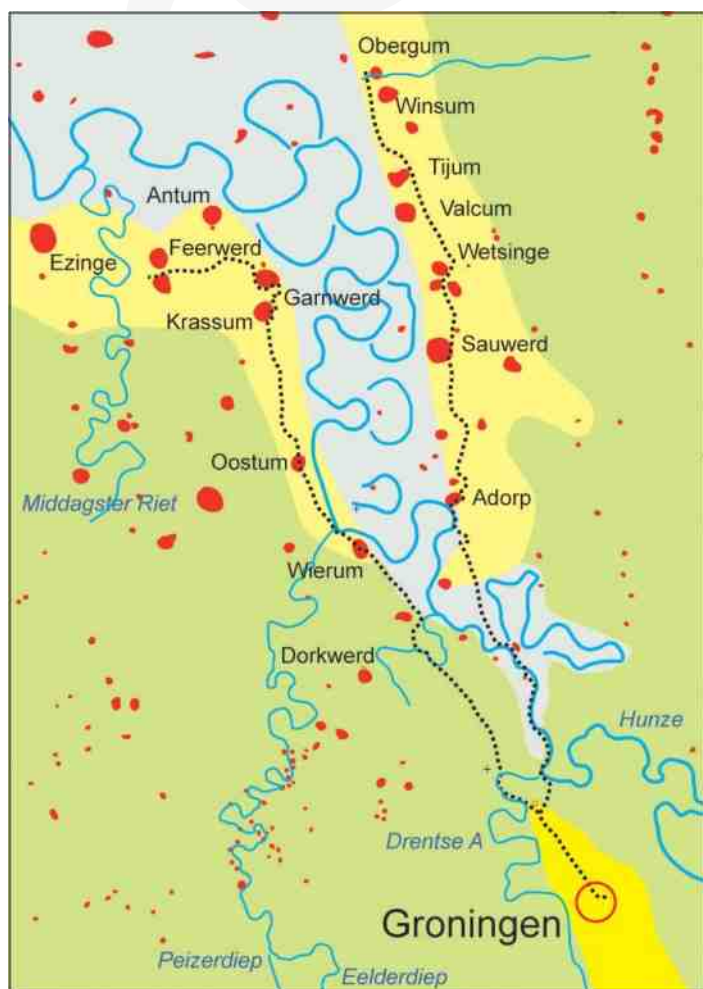
De **tweejaarlijkse excursie** van de Historische Kring vindt plaats op zaterdag 25 mei a.s. We gaan met een bus op pad naar de bronnen van de Drentse Aa. We volgen in grote lijnen de loop van deze rivier vanaf de bronnen tot aan de uitmonding vlakbij Paddepoel. De kosten zijn € 22,50 per persoon voor leden en € 35 voor niet-leden. U kunt zich opgeven bij Ben Kwerreveld, door overmaking van het verschuldigde bedrag (zie het inlegvel). Het aantal plaatsen is beperkt!

Elke maandagavond is **de Archiefcommissie** aan de slag met het verwerken en ordenen van talloze documenten, foto's en stukken. De geschiedenis van onze dorpen wordt netjes gecatalogiseerd en gearchiveerd in een ruimte van de praktijk van dokter Gussenhoven. Hebt u historisch materiaal dat bewaard moet worden of wilt u een kijkje nemen, kom dan eens aanwaaien vanaf 19.30 uur! Roelof Bruins, Harm Nomden en Hannes Companjen zullen u graag bijpraten.

Het landschap van Ubbega: een toplocatie!

Het Groninger wierdengebied is onderdeel van een oud cultuurlandschap. Het werd meer dan twee duizend jaar geleden in gebruik genomen en sindsdien hebben talloze generaties bewoners er elementen aan toegevoegd. Het landschap werd een collage van woonheuvels, verhoogde huisplaatsen, vergraven waterlopen, sloten, oude wegen, dijken, kloosterterreinen, zijlen, sluizen, kerkenpaden en fietspaden. Iedere vierkante meter is functioneel ingericht, met recht een cultuurlandschap. Gemaakt door boeren en dorpeelingen, maar vooral door boeren. Een natuurgebied was het nimmer.

De rijke geschiedenis van het Groninger landschap is helaas op veel plaatsen uitgewist. Onze grootschalige stijl van leven heeft zijn tol geeist. Maar er zijn uitzonderingen. Het landschap rondom Adorp, Sauwerd en Wetsinge zit nog vol cultuurhistorie. Er zijn weinig plekken in onze provincie waar de ontstaansgeschiedenis van het gebied zó goed bewaard gebleven is als in ons gebied.

Rond 1730 brachten de stad en de provincie de kloostergoederen in kaart. Dankzij deze inventarisatie bezitten we gedetailleerde historische kaarten van grote delen van het agrarisch gebied van de provincie. De Koningslaagte en de Paddepoel zijn door de landmeters compleet weergegeven. Zelfs de dobben en dammen zijn ingetekend. Als we de kaart met een huidige luchtfoto vergelijken, zien we weinig verschillen. Het slotenpatroon, de boerderijplaatsen, de wegen; het ligt allemaal nog op z'n plaats. De oude kaart en de luchtfoto zijn een mogelijk onderwerp voor een komend nummer van DIEPGANG.

Maar waarom is het landschap van Ubbega zo weinig veranderd? Waarom is de kaalslag die grote delen van het Groninger kleigebied heeft getroffen aan dit gebied voorbij gegaan? Dit heeft alles te maken met de Hunze, de verdwenen rivier die ooit door dit gebied stroomde. De rivier werd al vanaf de 13e eeuw gekanaliseerd, waarbij de meeste bochten werden rechtgetrokken. De afgesneden meanders bleven goed herkenbaar in het landschap bewaard. In de jaren '70 van de twintigste eeuw werden ingrijpende plannen gemaakt voor het Reitdiepgebied van Adorp, Sauwerd en Wetsinge. Zo was er een voorstel om een snelweg dwars door de meanders ten westen (!) van Adorp aan te leggen, maar er kwam ook een alternatief plan om de beddingen uit te graven tot een merengebied waarin stadgers in hun zeilbootjes massaal zouden kunnen recreëren. Toen kwamen de landschapsbeschermers in het geweer. De bekende RONO-natuurmedewerker Fop I Brouwer was één van hen. Toen in 1974 de voorbereiding voor de Ruilverkaveling Sauwerd van start ging, moesten er keuzes worden gemaakt. De provinciale politiek koos toen voor de bescherming van de meanders. In de jaren '80 werden de meanders onderdeel van de zogenaamde *Relatienota* waardoor er beperkingen kwamen voor de landbouw en er gelden beschikbaar kwamen voor aankoop van reservaatgronden en aangepast beheer. De stichting Het Groninger Landschap werd de nieuwe eigenaar van de aangekochte meanders.

We zullen in de komende afleveringen van DIEPGANG regelmatig aandacht besteden aan de rijke cultuurhistorische waarden van het Reitdiepgebied rondom Adorp, Sauwerd en Wetsinge.

Reconstructie van het Reitdiepgebied omstreeks het begin van de jaartelling tot de vroege middeleeuwen. De rode vlekken zijn de dorpen (wierden) of verhoogde huisplaatsen.

Oude dijken nabij Adorp

In de loop van de veertiende eeuw werden de bochten van de rivier de Hunze tussen Groningen en Adorp afgesneden. De oude rivier veranderde in een kanaal dat het Reitdiep werd genoemd. In de bedding bleef een waterloopje achter: het Selwerderdiepje. Het diepje kronkelde van Westerbroek via Euvelgunne langs de oostrand van de stad nabij Noorderhoogebrug en zocht vervolgens zijn weg richting Adorp.

Het Selwerderdiepje is de afgelopen eeuw niet ongeschonden doorgekomen, een aantal bochten zijn compleet verdwenen, maar vooral aan de noordkant van de stad is de loop nog goed te volgen. Het diepje

merschouw. Heel bijzonder is dat op veel plaatsen langs het diepje de oude Hunzedijken nog herkenbaar zijn. Het gaat om dijkrestanten die vaak niet meer dan een halve meter hoog zijn. Het zijn maar kleine welvingen in het kleiland. Om deze oude dijktracé's zichtbaar te maken is een moderne hoogtekaart zeer behulpzaam. Figuur 1 toont ons een hoogtekaart van het landschap tussen Adorp en de stad. De hogere delen zijn oranje en geel, de lagere delen groen en blauw weergegeven. De wierden liggen als donkerrode vlekken op de kaart. Het Selwerderdiepje slingert als een dun groen lint langs de wierden

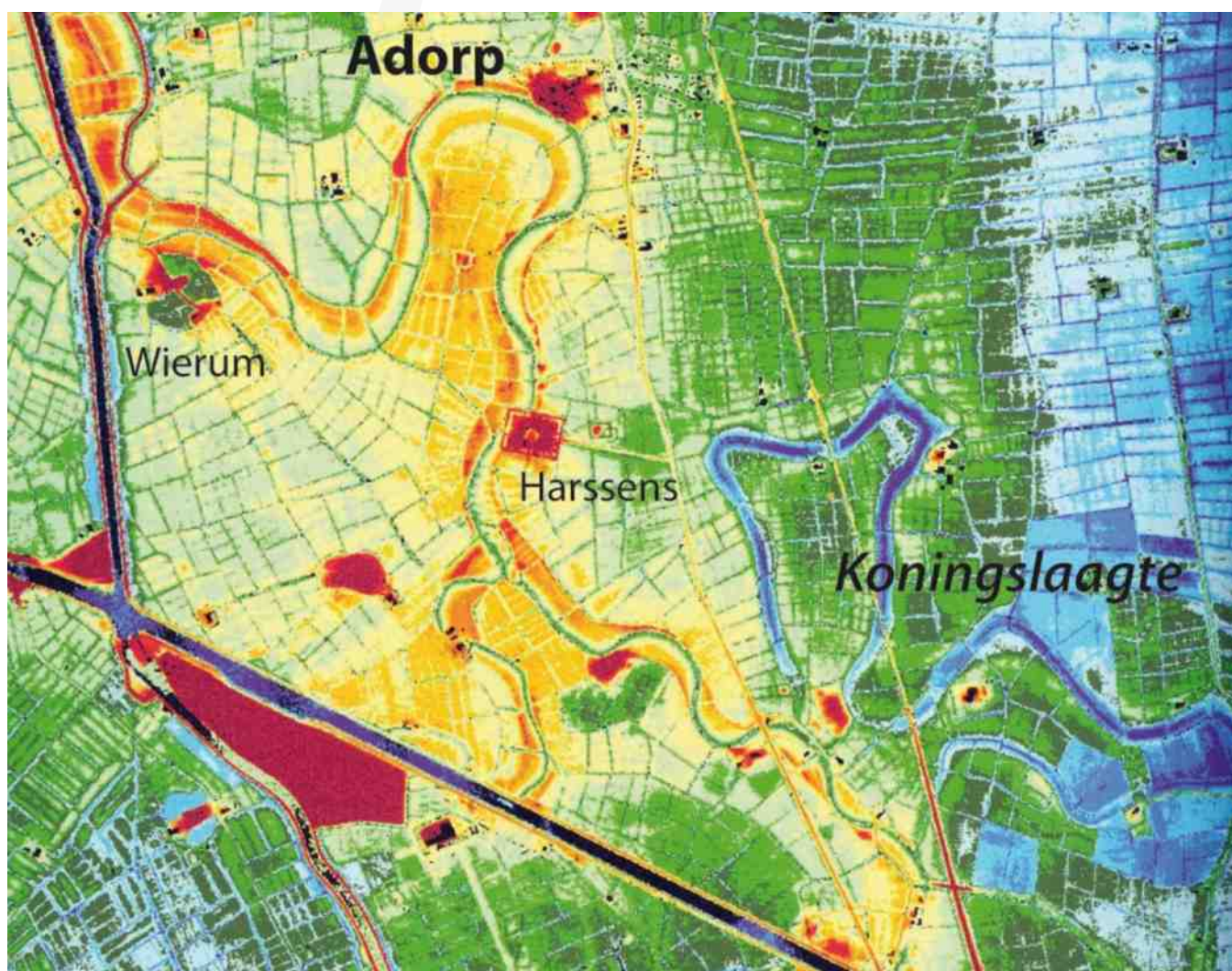

Fig. 1 Hoogtekaart van het gebied ten zuiden van Adorp. De hoogste delen zijn rood en oranje, minder hoog zijn geel en groen, de laagste gebieden zijn donkergroen en blauw.

komt in ons gebied tevoorschijn nabij de Oude Adorperweg achter de boerderij Koekoek. Het steekt bij Klein Klooster de N361 over en slingert langs Harssens richting Adorp, passeert de tuinen van het dorp en stroomt van daar met een ruime bocht richting Wieru-

Langs het diepje zien we gele en oranje tinten. Dit zijn hooggelegen gronden. De donkerrode randen van de oranje delen zijn de restanten van de Hunzedijken. Aan de hand van de hoogtekaart is in Figuur 2 de loop van de oude dijken gereconstrueerd.

Geen stroomdal maar een kleiruggetje

Een aantal zaken op de hoogtekaart vallen onmiddellijk op. Allereerst is daar de hoge ligging van de gronden tussen de dijken langs het diepje in vergelijking met de lager gelegen wijde omgeving (die in lichtgroene tot donkergroene tinten is weergegeven). De verhoging van het land tussen de dijken werd veroorzaakt door de aanvoer van slib uit de Waddenzee. De Hunze stond immers in open verbinding met de zee. Langs de oevers van de Hunze vormde zich een strook kwelderland dat hoog opslibde tegen de dijk. Op sommige plaatsen zijn de uiterwaarden (in Groningen *buitendijks land* genoemd) tot aan de kruin van de dijk opgevuld. Dit fenomeen wordt *inversie* genoemd en is nog veel duidelijker waar te nemen rondom de meanders tussen Sauwerd, Wetsinge en Winsum. De diepjes van Ubbe ga lijken in een soort kleidal te liggen, maar in werkelijkheid liggen ze temidden van een kleirug die ontstaan is doordat de bewoners hier dijken hebben aangelegd. De dijken zijn verdwenen maar de ophogingen tegen de dijken bleven bewaard. Het is daarom onjuist om dit landschap als *Reitdiepdal* aan te duiden. Langs het door opslibbing opgehoogde land is de locatie van de verdwenen dijken nog goed te herkennen. De dijkrestanten ten zuiden van Adorp zijn te herkennen

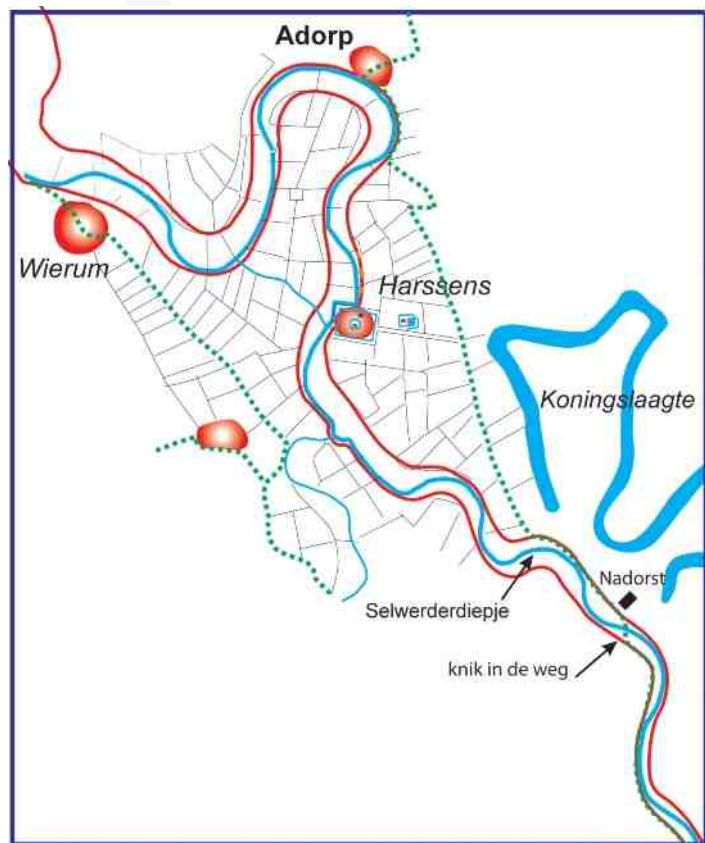

Fig. 2 Reconstructie van de loop van de Hunze (thans Selwerderdiep in blauw), de ouden dijken (rood) en de provinciale weg (groen gestippeld).

Koeien op de restanten van de Hunzedijk

aan de rode randen op de hoogtekaart. Ook in het veld zijn ze nog zichtbaar. Op tal van plaatsen in het land liggen welvingen waar ooit de dijken lagen. Soms zijn ze nog maar enkele decimeters hoog. Maar in feite zijn ze gelijkwaardig aan de huidige 3-4 meter hoge Reitdiepdijken. De hoogtekaart maakt duidelijk dat het bijna verdwenen dijktracé onder Adorp perfect aansluit op de huidige dijken ten noorden van Wierum.

De meander in de Koningslaagte

Een tweede opvallend verschijnsel op de hoogtekaart is de brede donkerblauwe band die, aan de oostzijde van de N361, door het gebied loopt dat als Koningslaagte wordt aangeduid. Van dit stuk afgesneden Hunze is de bedding goed bewaard gebleven; de breedte is hier zo'n 30-50 meter. De afgedamde Hunzemeander in de Koningslaagte werd nooit bedijkt en behield daardoor het oorspronkelijke profiel. Men spreekt wel van een *fossiele meander*. Wanneer deze bochten werden afgesneden, is onbekend. Het kan een spontane afsnoering zijn, maar naar alle waarschijnlijkheid hebben de Groningers en Ommelanders een handje geholpen. De afdamming is in ieder geval gebeurd tijdens of vóór de bedijking van de Hunze. De bedijking van de Hunze heeft vermoedelijk in de 12e eeuw plaatsgevonden. De dijken langs de Hunze vormden één geheel met de sluitende zeedijk die omstreeks deze periode rond de Ommelanden werd gelegd.

De middeleeuwse bedijking van de Hunze werd tot dichtbij de stad uitgevoerd. De noordelijke uitbreiding van de stad heeft hier de restanten uitgewist. De rivier stroomde onder meer rondom de woonwijk de Hoogte. Tegenwoordig zijn de dijkrestanten en het Selwerderdiepje nog te volgen vanaf de begraafplaats het Selwerderhof.

Het Selwerderdiepje is dus slechts een schaduw van de brede rivier die het ooit is geweest. Van de dertig meter

brede waterloop resteert slechts een kleisloot van hooguit een paar meter breed. Op een aantal locaties heeft - bij hoog water - de oude Hunzebedding nog wel enige allure (zie Foto), maar op sommige plaatsen kan men (met enige oefening) gemakkelijk over het diepje springen.

Een knik in de weg

Tot slot nog een opmerkelijk feit dat de hoogtekaart ons toont. In de reconstructie van Figuur 2 is het oorspronkelijke tracé van de verbindingsweg tussen Adorp en Groningen (de *kleiweg naar Winsum*, thans rechtgetrokken tot de N361) als een groene stippellijn ingetekend. Op diverse plaatsen blijkt de oude kleiweg over de voormalige Hunzedijk te lopen. Bij Adorp had vroeger de Zuiderstraat - nu doodlopend - zijn vervolg over de Hunzedijk die via de Harsema's laan aansloot op het huidige tracé. Een goed bewaard gebleven deel van de oude verbindingsweg is de Oude Adorperweg. Hier is de relatie tussen de Hunzedijk en de loop van de oude kleiweg ter plekke goed zichtbaar. Nabij de boerderij Nadorst knikt de weg plotseling en verspringt (komend vanuit Adorp) van de oostelijke naar de westelijke Hunzedijk. Op deze plek - weergegeven op de foto op de cover van DIEPGANG - kruist de oude weg de voormalige Hunze. Hier moet ooit een brug over de rivier hebben gelegen.

Om vanuit Adorp in de stad te komen moest men immers ergens de Hunze passeren. Volgens de archieven heeft op deze plek inderdaad een brug gelegen. Het klooster Selwerd - dat op een steenworp afstand lag - was verplicht de brug te onderhouden. Een interessant vraagstuk is of deze brug er al lag toen (vóór 1200) de Hunze nog in open verbinding stond met de zee. In dat geval zou dit wel eens de locatie kunnen zijn van de brug die Walfridus - althans volgens de legende - ooit over de Hunze bouwde.

We moeten nog één raadsel oplossen. Waarom resteert er van de dertig meter brede Hunze slechts een paar meter brede kleisloot? Op het moment van de afdamming moet de rivier tussen de dijken evenals in de Koningslaagte toch ook zo'n dertig meter breed zijn geweest? Vermoedelijk heeft men na de afdamming bij Wierumerschouw nog dikwijls vloedwater toegelaten tot het afgesneden stroombed. Bij hoog water moet de lege bedding een welkome overloop zijn geweest. *Waterberging* was toen ook al aan de orde. Het meegevoerde slib zorgde voor een gestage opvulling van de brede Hunzebedding. Daar stroomde uiteindelijk alleen nog wat lokaal water. Dat werd het Selwerderdiepje.

Ben Westerink

Het Selwerderdiepje nabij Adorp

De toegangsdeur van de kerk van Adorp

Wie ooit de kerk van Adorp heeft betreden, zal zich de toegangspoort herinneren. Na het lichten van de deurklink is een fikse duw nodig om de zware deur in beweging te krijgen. Wat is er bekend over deze markante oude deur?

De toegangsdeur tot de kerk stamt uit de verbouwing van 1667. Maar geheel ongeschonden is het houtwerk niet. Toen de kerk in 1899 werd verbouwd, moest de deur worden aangepast. De herbouwde orgelgalerij werd namelijk lager aangelegd dan de voorgaande, met als gevolg dat de deur niet meer onder de orgelgalerij door kon draaien. Dit probleem werd opgelost door het bovendeel van de deur af te zagen en vervolgens vast te zetten in de deurnis. De aldus ontstane dwarsnaad valt aan de buitenkant duidelijk op.

De deur is van een heel eenvoudige constructie. Hij bestaat uit twee lagen hout, waarvan de delen haaks over elkaar zijn aangebracht. In zo'n geval wordt gesproken van een *massief opgeklampte deur*. In Adorp zijn de horizontale delen naar de buitenkant van de kerk gekeerd (zie Figuur 1). De lagen zijn op elkaar gehecht met gesmede nagels met verheven kop, zogenoemde diamantkopnagels met een piramidevorm.

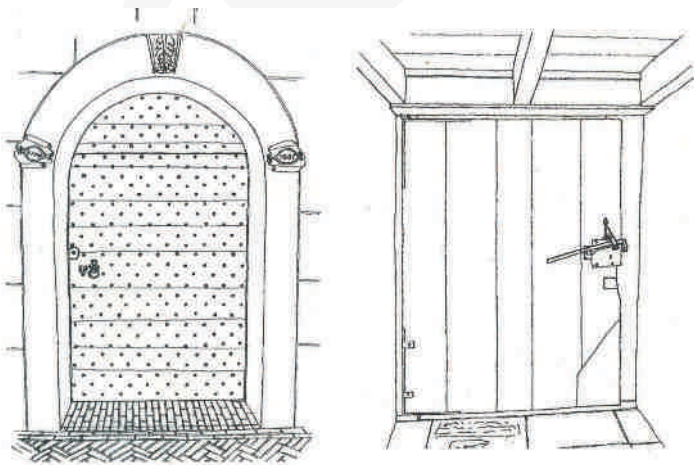

Fig. 1 Ingangsdeur voorzijde en binnenzijde

De nagels staan strak in het gelid en zijn geslagen in de kruispunten van een rasterwerk van lijnen die elkaar overhoeks snijden. Deze lijnen zijn met een scherpe ijzeren pen ingekrast in het houtwerk. Door het overschilderen van de deur zijn ze niet meer waarneembaar. In Figuur 1 zijn deze lijnen gesuggereerd.

De deur is afgehangen met taatsen. Dit zijn stompe pennen die aan de draaizijde onder en boven de deur uitsteken en die draaien in ijzeren ogen in de onder- en bovendorpel van het deurgat.

Bij deursluitingen kan men onderscheid maken tussen

dag- en nachtsluitingen. De eenvoudigste omschrijving van deze begrippen is dat de dagsluiting wordt bediend door een kruk, ringgreep of vergelijkbare sluitingen, en de dagsluiting door een sleutel. Als dagsluiting van de deur in Adorp dient een klinksluiting (zie Figuur 2). Omdat het draaipunt van de klink relatief ver uit de deurkant zit en daarom moeilijker is op te lichten, heeft men de klink voorbij het draaipunt verlengd zodat er een contragewicht ontstond. Dit is geen alledaagse oplossing.

De neus of sluithaak van de klinksluiting heeft aan de onderzijde een oog dat benut kan worden als sluitoog voor een schuifgrendel of grendelstot, iets dat hier niet aan de orde is.

Van de buitenzijde kan de klink worden opgelicht met een fraai gevormde ring, die draait in een schild. Wanneer de ring hard tegen het schild wordt gedrukt dan functioneren deze delen tezamen als deurslopper. Een ingelaten deurslot dient als nachtsluiting. Het sleutelgat aan de buitenkant van de deur wordt gemarkeerd door een sleutelplaat in renaissancestijl (zie Figuur 2). De schoonheid hiervan komt onvoldoende tot zijn recht door een dikke laag verf.

De deurklink kan, behalve met de ring, ook met de sleutel worden bediend. Vanaf de buitenkant kan de sleutel in twee handomdraaien het gesloten slot ontsluiten en de klink oplichten. Aan de binnenkant rechtsboven onder de klink steekt een pen naar voren. Door de sleutel worden indirect de pen en de daarop rustende klink opgelicht. De werking van de lichter functioneert niet meer. De huidige klink en klinkgeleider zijn vervangers van de oorspronkelijke.

De montage van de klink over de slotkast heen doet merkwaardig aan. Ook de plaatsing vlak naast elkaar van klinkchild en sleutelplaat is vreemd, maar lijkt oorspronkelijk. Latere wijzigingen en vervangingen van klinkonderdelen zijn aantoonbaar.

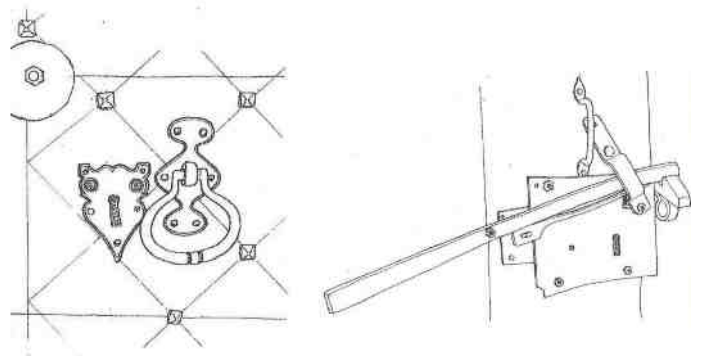

Fig. 2 Sleutelplaat en klink

Als bijzonderheid kan worden vermeld dat al het ijzerbeslag dat de smid maakte ook door hem op de plaats van bestemming werd gemonteerd. Zo werden onder meer deuren door hem afgehangen en van sluitwerk voorzien. Het was niet alleen zijn recht om dit te doen, maar hij droeg ook de verantwoordelijkheid om het werk goed functionerend op te leveren. Daarvoor moest hij uiteraard beschikken over de nodige kennis van houteigenschappen en -bewerking.

Deze situatie verdwijnt wanneer de opkomst van de industrie het kleinbedrijf overbodig maakt. De *afbouw* komt dan voor voor rekening van de timmerman.

De tekst is gebaseerd op het artikel "het metaalwerk in de hervormde kerk van Adorp", door K.T. Meindersma, eerder verschenen in het blad van de Stichting Oude Groninger Kerken (17e jaargang nummer 4 – december 2000).

Wat doet de Historische Kring Ubbega?

De Historische Kring Ubbega is in 1996 opgericht en heeft als doelstelling de geschiedenis van de voormalige gemeente Adorp onder de aandacht te brengen. Ons grondgebied betreft de dorpen Adorp, Sauwerd en Wetsinge en de kleine kernen Wierum en Harssens.

De Kring organiseert een tweetal **lezingen** per jaar. De onderwerpen zijn zeer uiteenlopend. We doen een greep uit het programma van de afgelopen jaren: de archieven van Harssens, de koemelkers van Ubbega, de archeologie van het gebied, de bevellingen in de periode 1900-1910, de oude kerkhofjes, de waterstaat, het klooster Selwerd, de Ploegschilders, de ontstaansgeschiedenis van het Reitdiepgebied, de pastorie van Wetsinge, de gezondheidszorg, etc., etc. De lezingen worden gehouden in Ubbegaheem te Sauwerd en Artharpe te Adorp.

De Kring organiseert tweejaarlijks een **bustocht**. Onze doelen waren tot dusver: *Krummhorn in Ost-*

Friesland, de wierden van Friesland en een Tochtlangs de Munthe. In het verleden heeft de Kring ook lokale *fietstochten*, een *landschapscursus* en een *tentoonstelling* georganiseerd.

De Kring heeft **diverse uitgaven** mogelijk gemaakt. We noemen *De Franse Tijd in Ubbega* (JG Bakker), *Van Harssensbosch naar Groot-Wetsinge* (R de Lange), *Harssens: boerderijen en bewoners* (A Miedema, R de Lange), *Tussen Toen en Nu* (diverse auteurs) en recent het *Wandel- en Fietsboekje* (G Groen).

De Historische Kring onderhoudt een omvangrijke en informatieve **website**. Inmiddels is de site (**www.ubbega.nl**) een begrip voor een ieder die zich met de geschiedenis van het Reitdiepgebied bezighoudt. De site is opgezet door ons bestuurslid Luuk Balt.

Sinds kort heeft de Kring ook een **Archiefcommissie** (meer bijzonderheden hierover op pagina 2) en een **werkgroep Oude Foto's**.

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com
Ben Westerink, Zuiderstraat 5, 9774PL Adorp, b.h.c.westerink@rug.nl
Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774PL Adorp, kwerrrod@gmail.com

Contactadressen Historische Kring Ubbega

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris)
Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774PL Adorp, kwerrrod@gmail.com (penningmeester/ ledenadministratie)

website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt € 12,50 per jaar (meer mag natuurlijk altijd), en kan alleen door automatische incasso worden voldaan.

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding

